

Doświadczenie bycia wychowywanym przez homoseksualnych rodziców a ryzyko zaburzenia rozwoju dziecka

Experience of being brought up by homosexual parents and risk of disorders in the child's development

Instytut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Correspondence to: Monika Zielona-Jenek, Instytut Psychologii UAM, ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, tel.: +48 61 829 23 07, faks: +48 61 829 21 07, e-mail: monikazj@amu.edu.pl

Podziękowania

Autorzy dziękują dr Jowicie Wycisk oraz dr Aleksandrze Chodeckiej za uwagi oraz informacje zwrotne, które stały się ważnymi inspiracjami w toku przygotowań niniejszego artykułu.

Source of financing: Department own sources

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie wyników przeglądu literatury na temat funkcjonowania psychologicznego dzieci wychowywanych przez rodziców pozostających w związkach homoseksualnych. Skupiono się na badaniach przybliżających specyfikę kontekstu rozwoju tej grupy dzieci i jego znaczenia dla domniemywanego w szerszym dyskursie społecznym ryzyka zaburzenia ich rozwoju. Poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy dzieci wychowywane w rodzinach homoseksualnych znacząco różnią się od swoich rówieśników pod względem ryzyka zaburzeń funkcjonowania, a jeśli tak, z jakimi czynnikami owe ryzyko należałoby wiązać. Posłużono się doniesieniami z badań dużych prób populacyjnych, jak również badaniami o charakterze metaanaliz. Choć większość stanowiły publikacje zagraniczne, podjęto również działania w kierunku włączenia do analizy doniesień rodzimych, które mogłyby zweryfikować możliwość odniesienia wyników do warunków polskich. Zgromadzone wnioski pozwoliły na wyodrębnienie dwóch grup czynników, które determinują warunki wychowawcze w rodzinach tworzonych przez osoby homoseksualne. Pierwsza to czynniki uniwersalne, możliwe do opisanego we wszystkich rodzinach, niezależnie od płci i orientacji seksualnej opiekunów. Są to: jakość i trwałość relacji partnerskiej, stabilność środowiska wychowawczego, dobrostan psychiczny opiekunów oraz kompetencje i zaangażowanie w rolę rodzica. Druga to czynniki specyficzne, charakterystyczne dla rodzin tworzonych przez rodziców o tożsamości homoseksualnej. Należą do nich mniejszościowy status pary oraz brak lub ograniczenie społecznej akceptacji i wsparcia dla relacji partnerów. Wyniki przeprowadzonej analizy badań nie pozwalają wyciągać generalnych wniosków o podwyższonym ryzyku wystąpienia zaburzeń rozwoju i funkcjonowania u dzieci wychowywanych przez homoseksualną parę. Jednocześnie wskazują na znaczące zróżnicowanie rodzinnych kontekstów, w których wychowywane są dzieci osób homoseksualnych. Wydaje się, iż użyty w przeglądzie literatury model porządkowania danych dotyczących rodzinnych czynników ryzyka zaburzeń może być wykorzystywany również w klinicznej pracy z dziećmi i ich rodzinami, przy integrowaniu danych diagnostycznych.

Słowa kluczowe: homoseksualność, środowisko rodzinne, dzieci, ryzyko zaburzeń rozwoju

Summary

The article presents the results of the literature review on psychological functioning of children brought up by parents remaining in homosexual relationships. The main focus was on the research describing the specificity of the development context of this group of children and its significance for, alleged in broader social discourse, risk of disordered development. An answer was sought to the question whether children raised in homosexual families are significantly different from their peers in the risk of psychological disorders, and if so, which specific factors the risk is related to. Analysed were the reports from studies on large community samples, besides meta-analyses were used. Although most of the results were foreign, some native reports were also included, which could verify the possibility of applying these results to Polish families' situation. The review allowed to describe two groups of factors that determine children's development conditions in families formed by homosexuals. The first are universal factors, possible to identify in all families, regardless of gender and sexual orientation of caregivers. These are: quality and

durability of partner relationship, stability of the upbringing environment, psychological well-being of caregivers, competence and commitment to parental role. The second are factors specific to families created by parents of homosexual identity. These include: the minority status of the couple, the lack or limitation of social acceptance and support for the partner relationship. The results of the review do not allow to draw general conclusions about an increased risk of disorders in the development and functioning of children raised by homosexual couples. The analysis also revealed a significant diversity in family contexts in which children of homosexual parents are grown up. The model of organizing data on family risk factors of disorders in children, used here in the literature review, appears to be a possible model of integrating diagnostic data in clinical work with children and their families.

Key words: homosexuality, family environment, children, risk of developmental disorders

WPROWADZENIE

Związki i rodzicielstwo osób homoseksualnych są tematami, które często uruchamiają burzliwe dyskusje społeczne. Zainteresowanie nimi wzrasta zwykle przy okazji pojawiania się projektów zmian legislacyjnych dotyczących tzw. związków partnerskich. W debacie publicznej pojawiają się wtedy opinie m.in. podające w wątpliwość zasadność wychowywania dzieci przez osoby homoseksualne. Przywoływane wówczas argumenty dotyczą z jednej strony natury homoseksualnych kontaktów i związków intymnych (rozpatrywanych w kategoriach wartościujących, np. grzechu, w odwołaniu do pojęcia naturalności związanej z prokreacyjną funkcją kontaktów seksualnych), z drugiej zaś pytań i obaw o rozwój tożsamości płciowej oraz orientacji seksualnej dzieci wychowywanych przez homoseksualną parę. Podnoszone są również obawy o możliwe trudności emocjonalne i społeczne dzieci, ich problemy w relacjach z otoczeniem, zwiększone ryzyko stygmatyzacji, dyskryminacji oraz doświadczania agresji w najbliższym środowisku społecznym⁽¹⁻³⁾.

Z perspektywy współczesnej wiedzy naukowej argumenty te mają rozmaity status, część można określić jako kwestie rozstrzygnięte (istota orientacji homoseksualnej, jej odniesienie do obszarów normy i zaburzeń), część wciąż poddawana jest badaniom i dyskusjom. Względnie niezależnie jednak od statusu naukowego dyskutowane argumenty odzwierciedlają kontekst społecznego procesu nadawania znaczeń sytuacji dziecka wychowywanego przez homoseksualną parę. W procesie tym uczestniczą osoby będące podmiotami analizowanej sytuacji: dziecko, jego rodzice i opiekunowie, a także osoby podejmujące działania na ich rzecz w ramach pracy zawodowej, np. przedstawiciele systemu edukacji czy opieki zdrowotnej^(4,5).

Problematyka przebiegu i kontekstu rozwoju dzieci wychowywanych przez homoseksualnych rodziców podejmowana jest od kilkudziesięciu już lat w pracach naukowych. Prowadzone w ramach badań socjologicznych i psychologicznych rozważania opierały się początkowo na założeniu, że istnieje zwiększone ryzyko zaburzeń funkcjonowania dziecka w sytuacji wychowywania się w rodzinie o strukturze odbiegającej od uznanego wzorca – nuklearnej rodziny heteroseksualnej^(6,7). Zgodnie z tym założeniem do grupy rodzin obciążonych zwiększonym ryzykiem

rozwoju zaburzeń dziecka zaliczono także rodziny z pojedynczym rodzicem, rodziny adopcyjne oraz rodziny rekonstruowane po rozwodzie. Współcześnie wskazuje się jednak, że przyjęcie jako standardu odniesienia i modelu normatywności rodziny nuklearnej, składającej się z heteroseksualnej pary i jej potomstwa, wspólnie zamieszkującej, będącej wspólnotą ekonomiczną, dzielącą pracę na rzecz członków rodziny oraz podejmującą zadania związane z reprodukcją, mogło być założeniem chybionym. Rodzina w takim kształcie nie wydaje się bowiem – zdaniem socjologów rodziny – standardem ani w skali światowej, ani też historycznej. Także w kręgu kultury zachodniej, która ów standard rodziny nuklearnej wytworzyła, obecna jest współcześnie coraz mniejsza liczba tego typu rodzin przy jednoczesnym rozwoju innych form życia rodzinnego oraz społecznego sankcjonowania ich obecności^(8,9).

Obecność rodzin składających się z homoseksualnej pary, która wspólnie wychowuje dziecko lub dzieci, jest faktem, choć w wielu krajach nie ma rzetelnych danych na temat ich liczebności. Szacuje się, że w Polsce w rodzinach takich wychowuje się kilkadziesiąt tysięcy dzieci^(10,11). W ostatnich dekadach zgromadzono różnorodne i bogate dane na temat funkcjonowania rodzin, w których rolę rodziców pełni osoby pozostające w homoseksualnych związkach, oraz dzieci w takich rodzinach wychowywanych. W kontekście tym powraca pytanie o znaczenie powyższej wiedzy dla klinicznej pracy z dzieckiem i jego rodziną, o to, czy można mówić o zwiększonym ryzyku zaburzenia rozwoju dziecka wzrastającego w opisanym kontekście rodzinnym, a jeśli tak, to co stanowi o owym ryzyku.

Inspirując się pracą Ritcha C. Savina-Williamsa⁽¹²⁾, można zaproponować opis trzech grup potencjalnych rodzinnych czynników ryzyka rozwoju zaburzeń u dzieci wychowywanych przez homoseksualnych rodziców. Grupa uniwersalnych czynników rodzinnych obejmuje takie czynniki, które mogą wystąpić w każdej rodzinie, niezależnie od jej struktury i składu. Należą do nich np. odejście ważnego dla dziecka członka rodziny na skutek jego wyjazdu, konfliktu małżeńskiego czy też partnerskiego lub znacząca i stanowiąca dla dziecka wyzwanie adaptacyjne zmiana w dotychczasowym trybie życia rodzinnego. Zmiana ta może być związana z pracą zawodową dorosłych opiekunów, miejscem zamieszkania, zdarzeniami z udziałem rodziny w szerszych relacjach społecznych, np. uczestnictwem

w konflikcie rodzin pochodzenia lub społeczności lokalnej. Grupa specyficznych czynników rodzinnych obejmuje te, które powiązane są z homoseksualnością dorosłych. Stanowią one czynniki unikalne dla tej grupy rodzin. Należą do nich np. ograniczone możliwości czerpania ze wzorców zachowań i relacji zwykle heteroseksualnych rodzin pochodzenia, a także doświadczenia związane ze społeczną dyskryminacją mniejszości seksualnych, czasem rozszerzaną na ich bliskich. Ostatnia grupa czynników związana jest z niepowtarzalnymi właściwościami poszczególnych rodzin oraz jej członków. Do grupy tej należą unikalne cechy rodzin związane z ich historią, przechodzeniem przez kryzysy i zmiany związane z cyklem życia jednostek oraz rodziny jako całości, a także indywidualny bagaż wnoszony przez poszczególnych członków rodziny w jej życie.

CEL PRACY

Celem przedstawionej pracy była analiza znaczenia, jakie ma doświadczenie bycia wychowywanym przez homoseksualnych rodziców dla rozwoju dziecka oraz dla ryzyka zaburzenia tego rozwoju. Poszukiwano zatem odpowiedzi na pytanie, czy dzieci wychowywane przez homoseksualnych dorosłych istotnie wyróżniają się wśród swoich rówieśników, jeśli chodzi o prawdopodobieństwo rozwoju zaburzeń funkcjonowania. Jeśli odpowiedź na to pytanie była by twierdząca, zaplanowano dalsze poszukiwania bardziej szczegółowych czynników, z którymi owo zwiększone ryzyko zaburzeń należałoby wiązać. Posługując się przedstawionym we wprowadzeniu sposobem porządkowania informacji, dokonano przeglądu badań nad rodzinnymi czynnikami ryzyka rozwoju zaburzeń u dzieci.

MATERIAŁ I METODYKA

Analizowana literatura obejmowała dwojakiego rodzaju źródła. Pierwszy z nich stanowiły publikacje światowe dostępne w ramach baz artykułów naukowych. W tej grupie źródeł skoncentrowano się na analizie badań o wysokim standardzie metodologicznym, przeprowadzonych na dużych próbach lub też będących metaanalizą badań pomniejszych. Drugą grupę analizowanych źródeł stanowiły opracowania rodzime, w których przede wszystkim poszukiwano danych weryfikujących możliwość przeniesienia wyników uzyskanych w innych krajach na grunt polski.

OMÓWIENIE WYNIKÓW ANALIZ

Przeprowadzone analizy porównujące funkcjonowanie dzieci wychowywanych przez homoseksualnych rodziców z rówieśnikami pochodzącymi z innych środowisk rodzinnych (heteroseksualnych par, składających się z samotnych rodziców, rodzin rekonstruowanych) pozwalają na ogólne stwierdzenie, że grupa ta nie wyróżnia się znacząco zwiększonym ryzykiem zaburzenia rozwoju w jakimkolwiek

obszarze: intelektualnym, emocjonalnym, społecznym czy seksualnym^(1,13).

W oparciu o dokonany przegląd wyłoniono dwie grupy bardziej szczegółowych czynników, które mogą być rozważane w kontekście ryzyka zaburzenia rozwoju dziecka wychowywanego przez homoseksualnych rodziców*. Do pierwszej grupy należy zaliczyć czynniki po stronie dorosłych opiekunów oraz tworzonych przez nich warunków dla rozwoju dziecka, które można zidentyfikować w rozmaitych układach rodzinnych (uniwersalne czynniki rodzinne). Badania prowadzone nad tą grupą czynników ryzyka miały na celu stwierdzenie, czy nasilenie ich występowania jest inne w rodzinach z homoseksualnymi rodzicami niż w rodzinach budowanych przez pary heteroseksualne, co mogłoby stanowić predyktor szczególnego obciążenia ryzykiem zaburzenia rozwoju dziecka. Do drugiej zaś grupy zaliczyć należy czynniki specyficznie, charakterystyczne dla sytuacji rodzinnej tej grupy dzieci – wychowywanych przez rodziców o homoseksualnej tożsamości**. Analizy skoncentrowane były wokół identyfikacji owych czynników ryzyka zaburzeń oraz określenia ich realnego wpływu na rozwój dzieci.

ZNACZENIE UNIWERSALNYCH CZYNNIKÓW RODZINNYCH

Pierwszym wartym uwagi w analizowanym kontekście czynnikiem uniwersalnym jest jakość i trwałość relacji partnerskiej między dorosłymi pełniącymi funkcje rodzicielskie oraz związana z tym stabilność tworzonego przez

* Na użytek prowadzonych w artykule analiz przyjęto zamienne stosowanie określeń *rodzic* i *opiekun dziecka*. Pojęcia te używane są dla określenia dorosłej osoby, która pełni funkcję rodzicielską wobec dziecka, a więc sprawuje nad nim systematyczną opiekę i wychowuje je, niezależnie od tego, czy łączy ją z dzieckiem biologiczne pokrewieństwo, czy też pełni tę funkcję z wyboru (analogicznie do stosowania pojęcia *rodzic* dla określenia ojczyma czy macochy w relacjach rodzin tworzonych przez pary heteroseksualne, także gdy nie doszło do prawnego przysposobienia dziecka).

** We współczesnej literaturze dla opisanego ukierunkowania zainteresowania seksualnego ku jednej płci używa się dwóch pojęć. Orientacja seksualna (pojęcie starsze) oznacza kierowanie uczuć, myśli i fantazji seksualnych lub erotycznych ku przedstawicielom własnej bądź przeciwnej płci lub też ku osobom obu płci. Orientacja seksualna opisywana jest jako zasadniczo niezmienna, niepodlegająca świadomej kontroli jednostki, ale też względnie niezależna od podejmowanych zachowań (możliwe jest niepodjęcie zachowań zgodnych z własną orientacją seksualną, a także podejmowanie zachowań seksualnych niezgodnych z orientacją). Tożsamość seksualna zaś, pojęcie nowsze, określa autoidentyfikację jednostki w kategoriach seksualnych, a więc określenie „kim jestem jako osoba seksualna, kto mnie seksualnie pociąga i dla kogo ja jestem pociągający”. Homoseksualna tożsamość odzwierciedlana jest przez takie deklaracje, jak „jestem gejem” lub „jestem lesbijką”, afirmujące zatem zidentyfikowane dominujące zorientowanie seksualne. Orientacja, tożsamość i zachowania seksualne jednostki, choć ze sobą powiązane, nie muszą być w pełni spójne^(12,13). W prezentowanym przeglądzie badań skoncentrowano się głównie na sytuacji rodzin tworzonych przez osoby o tożsamości homoseksualnej – identyfikujących się w taki sposób, realizujących partnerstwo seksualne z osobą tej samej płci, a także podejmujących rodzicielstwo w takim kontekście. Kwestia ta jest istotna dla możliwości uogólniania wniosków podsumowanych badań – w ograniczonym stopniu można je odnosić do sytuacji osób, których orientację seksualną określić można jako egodystyczną, a które także funkcjonują w roli rodzica.

nich środowiska wychowawczego. Zmiana struktury rodziny jest opisywana jako wyzwanie adaptacyjne dla jej członków, a więc czynnik mogący przynajmniej czasowo negatywnie wpływać na dobrostan dziecka⁽¹⁴⁻¹⁶⁾. Z drugiej strony jeśli rekonstrukcja rodziny przynosi większe uporządkowanie codziennego życia i zmniejszenie intensywności konfliktów między ważnymi dla dziecka dorosłymi, może prowadzić do poprawy jego dobrostanu⁽¹⁷⁾. Trwałość i jakość relacji w parze dorosłych opiekunów dziecka związana jest m.in. z motywacją, dla której nawiązują oni intymny związek, przebiegiem rozwoju ich związku, zakresem wzajemnego zaspokajania potrzeb oraz sposobami radzenia sobie z trudnościami relacyjnymi, te zaś nie różnią się wśród par homo- i heteroseksualnych⁽¹⁸⁾. Jednocześnie w opisach funkcjonowania par homoseksualnych widoczny jest większy egalitaryzm w podziale obowiązków domowych i wychowawczych, co jest czynnikiem wpływającym pozytywnie na satysfakcję ze związku^(1,18,19), a także jakość funkcjonowania dzieci w rodzinach⁽²⁰⁾. Z drugiej strony istotne dla stabilności związków homoseksualnych są ograniczenia społecznego wsparcia (w rodzinach pochodzenia, lokalnych społecznościach, ze strony specjalistów) w sytuacji przechodzenia przez kryzysy relacyjne, a także ograniczenia dostępności społecznych środków spajających pary, takich jak legalizacja związku. Mogą one utrudniać radzenie sobie pary z konfliktami i w razie ich wystąpienia prowadzić do większych zachwiania stabilności życia rodzinnego^(1,2,18,21). Dla wychowywanych w tych rodzinach dzieci oznaczać mogą zatem większe obciążenia – prawne usankcjonowanie związku rodziców jest uważane za istotny predyktor jakości funkcjonowania dzieci⁽²²⁾.

Uniwersalnym czynnikiem determinującym warunki wychowawcze w rodzinie jest także dobrostan psychiczny opiekunów. Homoseksualność może być powiązana z problemami z tożsamością i samoakceptacją, szczególnie w okresie odkrywania charakteru własnej seksualności, zmagania się z obawami przed nietolerancją czy niepewnością co do własnej przyszłości^(12,18,21). Badania dobrostanu psychicznego osób homoseksualnych wskazują na ich wyższy, w porównaniu z osobami heteroseksualnymi, poziom poczucia osamotnienia, myśli samobójczych, częstsze korzystanie w sytuacjach trudnych z alkoholu, leków uspokajających i nasennych, wyższe ryzyko zaburzeń lękowych oraz zaburzeń nastroju^(21,23). Jednocześnie jednak badania nad dobrostanem psychicznym rodziców homoseksualnych w porównaniu z rodzicami heteroseksualnymi wskazują na brak istotnych różnic w ogólnym dobrostanie psychologicznym oraz poczuciu pewności siebie, poziomie niepokoju i depresji u matek^(19,24). Widoczne w tym miejscu różnice wyników można wyjaśniać odmiennością badanych prób – osoby homoseksualne podejmujące rodzicielstwo mogą stanowić grupę lepiej przystosowaną (na tyle, by decydować się na zobowiązania rodzicielskie), w większym również stopniu korzystającą z pomocy innych w sytuacjach trudnych^(1,19).

Kolejnym uniwersalnym czynnikiem determinującym warunki wychowawcze w rodzinie są kompetencje i zaangażowanie w rolę rodzica. Część badań wskazuje na brak związku między seksualną orientacją a sprawnością realizacji zadań rodzicielskich^(1,20,24). W innych opisuje się pewne różnice na korzyść rodziców homoseksualnych: większe zaangażowanie partnerów lub partnerek biologicznych rodziców dziecka w rodzicielstwo, większą gotowość rozwoju własnych kompetencji wychowawczych, częstsze stosowanie strategii wyjaśniania i dyskusji z dziećmi w toku stawiania wymagań, mniejszy zakres stosowania kar fizycznych, większą otwartość wobec zachowań dziecka niezgodnych ze stereotypową rolą płciową^(1,19,20). Pozytywne wyniki tłumaczy się m.in. dojrzałszą motywacją do podejmowania roli rodzicielskiej (związaną z większą determinacją w przekraczaniu trudności w tym względzie) oraz świadomością społecznego oglądu sytuacji dziecka wychowywanego przez homoseksualną parę⁽²⁴⁾.

ZNACZENIE SPECYFICZNYCH CZYNNIKÓW RODZINNYCH

Rodziny składające się z homoseksualnej pary i wychowywanych przez nią dzieci zmagają się z pewnymi specyficznymi, zwykle obciążającymi je problemami. Należy do nich przede wszystkim mniejszościowy status pary oraz sytuacja braku lub ograniczonej społecznej akceptacji dla intymnej relacji opiekunów^(21,23). Determinują one konieczność podejmowania różnych decyzji rodzinnych, z którymi rzadko zmagają się inne rodziny. Są to decyzje o sposobie definiowania relacji w obrębie rodziny, a także o zakresie ujawniania charakteru związku dorosłych w szerszym otoczeniu: wśród sąsiadów, znajomych, rówieśników dziecka i ich rodzin, a także w instytucjach, z którymi rodzina ma kontakt^(1,4,5,11,18,25). Wiele tych decyzji podyktowanych jest obawami przed dyskryminacją członków rodziny, w tym dzieci, ze strony otoczenia. Choć badania nie potwierdzają jednoznacznie, by dzieci wychowywane przez homoseksualnych dorosłych istotnie częściej doświadczały aktów przemocy, to jeśli już do niej dochodzi, dzieje się to właśnie w takim dyskryminacyjnym kontekście⁽²⁰⁾.

Jednocześnie opisywane rodziny w mniejszym stopniu mogą korzystać z gotowych, kulturowych wzorców budowy i funkcjonowania relacji rodzinnych, w mniejszym zakresie otrzymują także wsparcie ze strony heteroseksualnych zwykle rodzin pochodzenia. Powoduje to konieczność wypracowania sposobów rozwiązywania codziennych trudności samodzielnie lub z pomocą osób pozostających w relacjach przyjacielskich z rodziną, „wtajemniczonych” w jej sytuację lub znajdujących się w podobnej sytuacji^(1,11,18). Nasilenie niekorzystnego oddziaływania na rozwój dziecka wymienionych specyficznych czynników rodzinnych związane jest z poziomem negatywnych postaw wobec osób homoseksualnych w grupie społecznej, w której rodzina funkcjonuje^(1,3,11,21).

ZNACZENIE UNIKALNYCH CZYNNIKÓW RODZINNYCH

Na podstawie przeglądu badań można stwierdzić, że istnieje różnorodność wśród rodzin budowanych przez osoby homoseksualne. Różnice obejmują:

- tworzone struktury rodzinne (od wąskich, składających się wyłącznie z homoseksualnej pary i wychowywanych przez nią dzieci, przez struktury rozszerzone o biologicznego ojca lub matkę, nieprzynależących do związku, po szersze struktury, tzw. rodzin z wyboru, składających się z większej liczby członków rodziny, spokrewnionych i niespokrewnionych z dziećmi, włączających się trwale w ich wychowanie);
- charakter relacji łączących poszczególnych członków rodziny (biologicznych i społecznych, opartych na dobrowolnie podejmowanych zobowiązaniach i rozstrzygnięciach prawnych);
- sposób, w jaki w rodzinie pojawia się dziecko (biologiczne dzieci pochodzące z poprzednich heteroseksualnych związków partnerów, poczęte z zastosowaniem metod wspomaganego rozrodu w trwającym homoseksualnym związku, dzieci niespokrewnione i adoptowane przez parę lub jednego z partnerów)^(2,3,9,10,11).

Różnorodność rodzin wyznaczana jest także przez sposób budowania relacji partnerskiej dorosłych opiekunów, w tym dzielenia obowiązków domowych i rodzinnych. Badania pokazują odmiennosc na tym polu rodzin tworzonych przez homoseksualne kobiety i mężczyzn, co przekłada się na odmiennosc funkcjonowania dzieci wychowywanych w tych rodzinach^(1,26). Opisany szeroki zakres możliwych doświadczeń rodzinnych dzieci jest dodatkowo moderowany przez ich indywidualne właściwości. Interakcja ta, wzajemne oddziaływanie kontekstu rodzinnego oraz niepowtarzalnych cech samego dziecka, stanowi dopiero podłoże dla rozwinięcia ewentualnych trudności czy zaburzeń rozwoju^(27,28).

WNIOSKI

Przeprowadzona analiza literatury prowadzi do wniosku, że doświadczenie bycia wychowanym w rodzinie budowanej przez homoseksualną parę nie pozwala wnioskować o ryzyku zaburzenia rozwoju i funkcjonowania dziecka. Badania porównujące rozwój psychiczny, w tym rozwój tożsamości płciowej i seksualnej, a także funkcjonowanie w relacjach społecznych dzieci wychowywanych przez homoseksualnych rodziców wskazują, że grupa ta jako całość nie wyróżnia się znacząco na tle rówieśników. Jednocześnie bardziej szczegółowe analizy pozwalają na opisanie rodzinnych czynników, które można powiązać z owym ryzykiem zaburzeń. Zaproponowany sposób ich uporządkowania w trzy grupy: rodzinne czynniki uniwersalne, czynniki specyficzne oraz czynniki unikalne może stanowić przydatny model zarówno w analizach naukowych, jak i na polu pracy klinicznej z dzieckiem i jego

rodziną. Tworzenie przestrzeni dla opisu złożonych i unikalnych zarazem właściwości poszczególnych rodzin może bowiem sprzyjać budowaniu adekwatnego obrazu sytuacji rodzinnej dziecka wychowywanego przez homoseksualnych dorosłych, bez ryzyka nadmiernych uproszczeń.

PIŚMIENNICTWO: BIBLIOGRAPHY:

1. Abramowicz M.: Rodziny tworzone przez osoby nieheteroseksualne i wychowywane przez nie dzieci. W: Iniewicz G., Mijas M., Grabski B. (red.): Wprowadzenie do psychologii LGB. Wydawnictwo Continuo, Wrocław 2012: 217–243.
2. Majka-Rostek D.: Związki homoseksualne. Studium socjologiczne. Difin sp. z o.o., Warszawa 2008.
3. Tomalski P.: Nietypowe rodziny. O parach lesbijek i gejów oraz ich dzieciach z perspektywy teorii przywiązania. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
4. Śmiecińska J., Wycisk J.: Strategie ujawniania własnej orientacji seksualnej przez pary lesbijskie wychowujące wspólnie dzieci i ich konsekwencje. Roczniki Socjologii Rodziny 2012; 22: 121–143.
5. Wycisk J., Kleka P.: Postawa przyszłych psychologów wobec lesbijek wychowujących wspólnie dzieci w sytuacji interwencji skoncentrowanej na dziecku. Psychiatr. Pol. 2014; 48: 727–738.
6. Painter G., Levine D.I.: Family structure and youths' outcomes: which correlations are causal? J. Hum. Resour. 2000; 35: 524–549.
7. Ginther D.K., Pollak R.A.: Family structure and children's educational outcomes: blended families, stylized facts, and descriptive regressions. Demography 2004; 41: 671–696.
8. Slany K.: Dywersyfikacja form życia rodzinnego we współczesnym świecie. Przykład związków homoseksualnych. W: Slany K., Kowalska B., Śmietana M. (red.): Homoseksualizm. Perspektywa interdyscyplinarna. Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2005: 19–38.
9. Szlendak T.: Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie. PWN, Warszawa 2012.
10. Abramowicz M. (red.): Sytuacja społeczna osób biseksualnych i homoseksualnych w Polsce. Raport za lata 2005 i 2006. Kampania Przeciw Homofobii, Lambda Warszawa, Warszawa 2007.
11. Tomalski P.: Pary jednopłciowe: zakładanie rodzin, rodzicielstwo i rozwój dzieci. W: Zima M. (red.): Tęczowe rodziny w Polsce. Prawo a rodziny gejowsko-lesbijskie. Raport 2009. Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2010: 23–32.
12. Savin-Williams R.C.: Homoseksualność w rodzinie. Ujawnianie tajemnicy. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2011.
13. Farr R.H., Forsell S.L., Patterson C.J.: Parenting and child development in adoptive families: does parental sexual orientation matter? Appl. Dev. Sci. 2010; 14: 164–178.
14. Goldberg A.E., Smith J.Z.: Predictors of psychological adjustment in early placed adopted children with lesbian, gay, and heterosexual parents. J. Fam. Psychol. 2013; 27: 431–442.
15. Golombok S., Perry B., Burston A. i wsp.: Children with lesbian parents: a community study. Dev. Psychol. 2003; 39: 20–33.
16. Regnerus M.: How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structures Study. Soc. Sci. Res. 2012; 41: 752–770.
17. Rosenfeld M.J.: Nontraditional families and childhood progress through school. Demography 2010; 47: 755–775.
18. Short E., Riggs D.W., Perlesz A. i wsp.: Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) Parented Families. The Australian Psychological Society Ltd, Melbourne 2007.
19. Stacey J., Biblarz T.J.: (How) does the sexual orientation of parents matter? Am. Sociol. Rev. 2001; 66: 159–183.

20. Bancroft J.: Seksualność człowieka. Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2011.
21. Brzezińska A.I.: Proces rozwodowy i jego konsekwencje w perspektywy dziecka. W: Kolska-Lach B., Szymanowska K. (red.): Dziecko w sytuacji rozstania rodziców. Terenowy Komitet Ochrony Praw Dziecka, Poznań 2008: 30–43.
22. Ram B., Hou F.: Changes in family structure and child outcomes: roles of economic and familial resources. *Policy Studies Journal* 2003; 31: 309–330.
23. Mackay R.: The impact of family structure and family change on child outcomes: a personal reading of the research literature. *Social Policy Journal of New Zealand* 2005; 24: 111–133.
24. Majka Rostek D.: Osoby LGB w związkach intymnych. W: Iniewicz G., Mijas M., Grabski B. (red.): Wprowadzenie do psychologii LGB. Wydawnictwo Continuo, Wrocław 2012: 199–216.
25. Grabski B.: Zdrowie psychiczne osób homoseksualnych i biseksualnych. W: Iniewicz G., Mijas M., Grabski B. (red.): Wprowadzenie do psychologii LGB. Wydawnictwo Continuo, Wrocław 2012: 263–285.
26. Conway K.S., Li M.: Family structure and child outcomes: a high definition, wide angle “snapshot”. *Rev. Econ. Househ.* 2012; 10: 345–374.
27. Abramowicz M.: Sytuacja społeczna osób LGB. Analiza danych z badania ankietowego. W: Makuchowska M., Pawłęga M. (red.): Sytuacja społeczna osób LGB. Raport za lata 2010 i 2011. Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2012: 12–105.
28. Zima M.: Prawo osób homoseksualnych do życia rodzinnego – prawo do wychowywania własnych dzieci. W: Zima M. (red.): Tęczywe rodziny w Polsce. Prawo a rodziny gejowsko-lesbijskie. Raport 2009. Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2010: 33–56.